

№ 32
1962

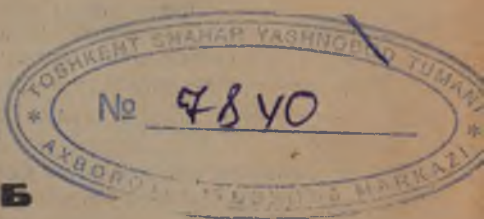

турод тўла
КАМАЛАК

8532
T 96

**МУРОБ
МУЛА**

КАМАЛАК

Узбекистон
Марказий Комитети
„Ёш гвардия“
Тошкент — 1972

Китоб ҳассос санъаткорларимиз таърифи ва тавсифи баҳонаси билан санъатни англаш, уни баҳолай билиш маданияти ҳақида муҳокама ва мулоҳаза юритади, буюк ватанимизни, халқимизни, партиямизни куйлаган, ардоқлаган фозил фарзандларимизни улуғлайди, таҳсинлар ўқийди уларга!

Мазкур китоб бундан уч йил муқаддам нашр қилинган «Нафосат» китобининг давоми.

8—1—1

8Ўз
Т 96

Тула Т.

Камалак. Т., «Ёш гвардия», 1972.
144 б.

Тула Т. Радуга.

8Ўз2

ҚАЛБ ҚАЛАМИ

Биров гул, биров бир боғ пиёз келтиради, дейдилар замонига. Мен икковига ҳам даъвогармасман. Аммо биринчисига ҳаракатим бўлган. Шунинг учун икки бғиз шу ҳақда сўз қотишга ҳаққим бор деб биламан.

Толибжон Содиқов бирон бир шеърни танлаб оларди-да, авторини қийнагани қийнаган эди, нега бундор дедингиз, мана бундай деса яхшимасмиди, оҳанги бузуқ, келинг биргалашиб тузатамиз деб, рояли ёнида эртадан кечгача олиб ўтирарди. Унинг қўшиқ учун ёзмагани билан иши йўқ эди, шеър музыка, музыка эса, шеър деган сўз, шеър ёздингизми, унинг оҳанги чиқиб туриши керак ўқиганингизда, бўлмаса у шеърмас, дерди кулиб. Ғалати куларди, худди мазах қилаётгандай, билмасангиз нима қиласиз шеър шинавандаларини овора қилиб дегандай! У жуда ҳақ эди талабида, қоидадан, оҳангдан чиқиб кетган «бетартиб» шеърни тартибга солиб берарди шоирга. У негадир рояль ёнида ўтириб гапириб, шеварди, гапирганда ҳам музыка ё шеър ҳақидамас, тамоман бошқа нарсалар ҳақида гапириб, асл мақсадга йироқдан келарди, хусусан тасвирий санъатни ҳақ гапирарди шеърга, ғазал ё музыкага ҳам мисолни ушандай 7-қаватда уста эди. Бир кун

Низомий Ганжавийнинг туйи бўлиб қолди-ю, мен унинг ғазалларидан таржима қилдим. Шундан бирини ёқтириб қолибди, қўярда-қўймай уйига олиб кирди, яна рояль ёнида суҳбат чўзилди, Низомийни, унинг асрлар ошиб келаётган ажойиб ғазалларини завқ билан гапирди, мени Низомий руҳига киритиб олиб роялга ўтирди, мана бунинг тингланг, деди ва «Кўринур» ғазалига ёзган музикасини чалиб берди. Музика уйини тўлдириб янгради, ўзини ҳам, мени ҳам сел қилди... Ашулани тугатар экан, одатича ер тагидан «қалай» дегандай илжайиб қараб қўйди. Мен албатта бу ажойиб санъаткор санъати олдида лол эдим. Шу вақт Беҳзод миниатюраларидан бирини олдимга қўйди, мана у кўринган жонон сурати, дегандай. Ҳақиқатан ҳам у суратдан ҳалиги музика янграб турарди. Бошқа ҳеч нарса демади. Менга унинг «Лайли» операсини ёзаётганда қилган ҳузури ҳақидаги ҳикояси, Навоийга шогирд тушгани уйимдан ўтди. У ҳар бир рангнинг музикага чоғиштирар, мисрадагинамас, тасвирий санъатда ҳам оҳанг кўрар, музика ўшитар, унга қулоқ соларди.

Шеърга ишим тушганида бейхтиёр ана шу санъаткорнинг эслайман, такрор-такрор қойил қоламан, унинг асарлари янграса оҳангидан ғазал ўқиб, тасвир кўриб тураман. Қай бир йили Парижда Луврга кирдим-у, бир сурат атрофида айланиб қолган одамларнинг кўриб яқинлашдим. Суратда бир гурпи чопон билан шляпасини бостириб кийиб олган киши шаҳардан чиқиб кетарди, рассом уни фақат орқасидангина чизган эди. Куз, тўкилиб ётган сап-сарик хазон оёғи остида лойга қорилиб борарди. Яқинроқ бориб ёзувини ўқидим: «Кетди» деб ёзиб қўйипти рассом, бошқа ҳеч нарса. Тагин Толибжон ака эсимга тушди, бу суратдан унинг дарди, мақсади шеърдай янграб, музикадай мунг бериб турарди, у одам ҳаёт нуқсидан асар қолмаган бў-

ғиқ шаҳар муҳитидан этак қоқиб чиқиб кетаётганиди. Мен меҳр қўйган бастакор кўрганида бир ажойиб куй тинглагандай мамнун буларди албатта, бу рассомдан. Назаримда бу—шеърнинг тасвирий санъат шаклида, рассом назарида—тасвирий санъатнинг шеър тўқималари пардасида, бастакор назарида эса—муסיқанинг меъмор ансамбли шаклида кўриниши эди. Яхши асар менинг назаримда—шеър, рассом назарида—сурат, бастакор назарида—музика! Китобхонни билмадим-у, адабиётшуноснинг ҳам мана шундай ҳис қилишини истардим, ҳалолини айтганда! Ахир яхши бадний асар нима?.. Замон, ватан, халқ, партия, эътиқод ҳақида айтилган энг олий, энг гузал гап эмасми! Инсоннинг ватанига, халқига, замонига айтган меҳри-муҳаббати, меҳри-садоқати, меҳри-оқибати эмасми! Ҳайкалтарош тошдан чилпиб одачни шарафлайди, меъмор лойдан кошона қуриб одамни шарафлайди, фозил теран мушоҳадаси, ташбеҳи, қуввайи жозибаси билан шарафлайди. Хўп, бу нимади, бу ҳам ўша энг олий, энг гузал, энг олижаноб қалб сўзи эмасми! Модомики, шундай экан, нега у шеърмас, нега у музикамас, нега у тасвирий санъатмас? Фарқи қалам, мўйқалам, аммо бари бир битта буюк қалам—қалб қалами! У санъат асарининг рангида, ҳароратида, зарбида, маҳобатида билиниб, юрак уриб туради!

Унинг иккинчи номи шеър!

Шеърнинг туғилиши, унинг йўқ ердан бор бўлиши, оқ қоғоз юзида пайдо бўлиши, эълон қилиниши узи бир давр! Чақмоқ чақиб ўтиши керак шеърят осмониде, уни ҳамма кўриши, эшитиши керак! Шеър гулмас, очилиб ўтиб кетадиган, у мангуга қоладиган ихтиро, хотирада, китобда, тилда қоладиган, инсоннинг кераги бўладиган ихтиро, қаламидек, қоғозидек, ўйи-хаёлидек!.. Чунки у, шоирнинг унга бўлган муносабатидан,

уни кузатишидан, унинг меҳнатига муҳаббатидан ҳаёлида йўғрилди, етилди, қаламига келди, қуюлди, оқ қоғозга тушди, унинг она тупроғида жон топиб, тўлғониб, униб, унинг меҳри булоғидан сув ичиб катта бўлиб, қувват олиб, ранг олиб гул бўлиб очилгандай, кўнгилларни равшан этгандай, атри билан атрофни тўлдиргандай!

Шеър туғилибоқ ҳаётга киради, ишга тушади. Шоир унинг биринчи қадамини кузатишга, илк овозини эшитишга, одамларнинг унга бўлган муносабатини кўришга шошилади, суҳбатлаша олдими, одамлар дилини топдими, эътиборини торта олдими, бир нафас бўлса ҳам йўлдан тўхтатдими, ўзига қаратдими, ташлаб кетмадими, бирга кетдими?.. Бу давр пайдо бўлиши давридан кўра оғирроқ туюлади шоирга. Ташлаб кетганини кўришдан оғир мусибат йўқ шоирга, шеърини! Ғафур ака бугун чиққан шеърини трамвайларда кузатиб юргучийди ҳаяжонда, телефон тагида ўтираман кўнги-роқ кутиб, дерди шеъри чиққан куни. Бу унинг даври билан, халқи билан бирга кетаётганини кузатиш эди! Шеъри унга айтиб турарди. Унгагинамас, бизга ҳам! Китобхон қаттиқ кузатади, яхшини ҳам, ёмонни ҳам айтиб туради, ўзи ҳақида айтилган гапни ерда қолдирмайди. Бундан кўнгилогинамас, шеър ҳам ўсади! «Шеър шинавандалари, шеър кашандалари» дейишади. Бу тўғримас, шеър «кашандалар» учун ёзилмайди, сигарета кашандаларга чиқарилади, шеър халққа чиқарилади, халқнинг керагига ярасин дейди. Шунинг учун шеърга бир гуруҳ шинавандалармас, унинг ўз эгалари—халқ баҳо беради. Шунинг учун ҳам баъзан Союз «ҳалимхона, зикирхона»га айланиб кетганда у ранжийди, «шеър» олиб келиб, картошка олиб кетган «шоир»дан хафа бўлади, унинг куйчиси, донишманд дастёри ўзиники бўлмаган ишлар билан шуғулланаётгани унга

малол келади. Ахир у, уни мамлакат ифтихори деб билади. Шеър даласидаги ишларда ҳам чакки гаплар бўлмаслиги керак, уни ҳам ҳашаротлардан тозалаб, чилпиб, культивация қилиб турган яхши. Биз ўзимиз қилмасак, уни ҳамиша узлуксиз кузатиб турувчи эгаси қилади. Шоир ўз меҳнатига, унинг натижасига мана шу нуқтаи назардан қарайди, унинг ҳар бир шеъримас, ҳар бир мисраи ҳисобда, назарда, қалбда! У ёқавайрон бўлиб чиқмайди кўчага. Менинг шеърларим олиб келган хатлар, бошлаб келган гаплар менинг давлатим, керагим! Шеърим бошлаб келолмаган хатлар ва гаплар менинг дардим, ҳасратим! Қуруқ қайтиб келган шеъримнинг боши ҳам, юзи қаро! Қўшигинг паррандалардай кўкни тутуди, шеърларинг хаёлларни қамрайди, «Тошкент, палончига тегсин» деган мактуб кириб келади адашмасдан ҳовлингга, халқ хизматида юрган шеърларингни алқийди у мактублар, сенинг халқ хизматида борлигингдан дарак беради!

Дарҳақиқат, шоир у—ҳаваскормас, ватанининг тираги! Ватанининг куйчиси, шеър ишчиси! У ватанининг керагига ярайди! У оддий ён дафғар шоиримас! Унинг мисралари оҳангида замон оҳанги, давр қадами эшитилиб туради, саноат корпуслари шовқини, космик фазо гулдуриси, поездлар зилзиласи эшитилиб, далалар нафаси, водийлар атри анқиб туради. Бу буюк бурчни ўтамоқ учун Гомерга кўз, Бетховенга қулоқ, Островскийга сўхат шарт бўлганмас! Мен шеърнинг йигирманчи йиллар комсомоли сингари фидойи, йигирманчи аср комсомоли сингари топқир, коммунист каби бир сўзли ва донишманд бўлиши, кўнгилдай нозик, муҳаббатдек теран, меҳрдай самимий ва мулойим бўлиб ҳаётингни безатиши тарафдориман! Қитобхонларнингмас, ёзғиришдан боши чиқмайдиган «шинавандалар»нинг шеърийатга ана шу нуқтаи назардан эътибор бе-

ришини, шоирнинг устахонасига кириб боришини, тасаввур этишини маслаҳат кўрардим! «Одамато»дан қолган сийқа гаплар, ялписига айтилган «фикрлар» зарари жуда билинмоқда энди. Шеър қўшиқдай тилга қўнади қалбини топа олган бўлса, тилдан-тилга кўчади. Чунки у, қўшдай нарса, сўлқиллаган торга қўнади, тори таранг қалбга ин қўяди. Бу «ин»дан чиққан қўшиқ эса, учирма қанот бўлади, баланд ҳаволайди!

Шоир қалам учига юради, кўнгул ичига ухлайди. У қаламда тикилиб, у доводдан жон олган шеърнинг қавиғи бўлмайди! Қаламда юрт камари, кўнгулда юрт амали бор. Шунинг учун ҳам шеър баъзан ҳатто ялов тортиб, ясов тортиб келади!

Буни китобхон ҳис қилади, яхши билади, худди қўшниларидай овоз беради, эшигингнимас, қалбингни тақиллатиб келади унинг самимий, олижаноб мактуби. Қай бир журналда бир танқидчи мени «Йўқолсин танқидчи» деб айтди дея айюханнос солди. У ҳаммаша шоирларнинг шеърларини, фикрларини чалкаштириб, чалгитиб, яхшини ёмон, ёмонни яхши деб китобхонни ҳам ранжитиб юрганидай менинг фикримни ҳам ёқавайрон қилиб олиб чиқди кўчага. Авваламбор мен «Йўқолсин танқидчи» деганим йўқ, агар мабодо деган бўлсам, унинг ўзига айтган бўлишим мумкин, шеърни, шеъриятни тушуниб етмайдиган, унинг фаҳмига бормайдиган «олим»га! Чунки, шеър ҳақида фикр юритмоқ учун жилла бўлмаса шеърдан завқ олабил, унинг томирида оқиб турган оҳангни тинглай бил, равон, гузал айтилаётган қўшиқни бузма, дабдурустдан кириб келиб ширасиз, қўпол овозинг билан. Танқидчи деган сўз лугавий маънодаги танқидчимас, у дастлаб адабиётшунос, олим, шеъриятнинг мағиз-мағизигача тушуниб етадиган, уни чуқур ҳис этадиган, усиз яшай олмайдиган, ҳатто ўзи ҳам ана шу савияда шеър ёза оладиган фан шоири!

Шундай бўлмаса у танқидчининг шоирга ҳам, китобхонга ҳам, ҳатто ўзига ҳам кераги йўқ! Бундай танқидчи, шеъримизни ҳам, фикримизни ҳам, китобхонимизни ҳам чалғитувчи танқидчи ҳақиқатан ҳам йўқолсин! Мен у танқидчини биламан, битта шеърни ҳатто тўғри ўқолмайди, тўғри таҳлил қилиш у ёқда турсин. Шеърнинг шундай аъзолари борки, уларни фақат шоиргина ва шоир табиат танқидчигина ҳис қила олади, ҳатто кўра олади, унинг ҳар бир клавишини тўғри боса олади. Бўлмаса мушук юриб ўтгандай маънисиз музика эшитасиз холос, шеър эшитмайсиз. Шеърнинг ана шу ҳар бир аъзоси, ҳар бир томири, ҳар бир клавиши, яъни тори ҳал қилади унинг бир бутунлигини, хизматини, ўрнини! Шеър оҳанг билан, мусиқа билан, ритм билан, ҳатто ҳар бир сўзнинг урғуси билан, жаранги билан тирик! Бу оҳанг ва урғулар у сўзларнинг, метафораларнинг, образларнинг мазмуни, мақсадини тўлдиради, ранг беради уларга, меъёр бағишлайди. Унинг ҳам музикадаги сингари боши, даромади, авжи бор, буни фаҳм этмоқ керак! Ҳиссиз кишининг кўзгуга даҳлсиз басирдан фарқи йўқ албатта, уни айблаб бўлмайди, аммо давлат юкини олиб юрган дастёрга халақит бермаслик маслаҳат! Мен театр ёки музика мактабини, кино санъати таълимини келгуси ҳунарим—шеърийат маҳоратини деб ўтган эмасман. Аммо булар менга катта ёрдам беришган. Бошқаларни билмайман, лекин мен шеърни ўқиб, қўшиқни куйлаб ёзаман! «Ит ҳуради—карвон ўтади», «Жавоб», «Деразам олдидаги ўйлар», «Инсон фазилати», «Ойбулоқ», «Момо Ер» сингари шеърларни ўқиб кўрган киши менинг бу даъвойимни ҳис қилар деб ўйлайман.

Уйим тўла шоир, полкаларда ўтиришади мени кузатиб, балки кулиб. Ҳар нечук мен улардан истиҳола қиламан, хом-хатала, заиф, қашшоқ мисраларни яшириб ҳам олиб чиқиб кетиб бўлмайди уларнинг олдидан.

Инсондай бесабири, бетоқати бўлмайди. Унга бутун кун етмагандай тунни ҳам ёритиб иш қилади. Ишласам, яратсам, қўли етган ерни безатсам, қўшнилари кўнглини кузатсам, фақат гузаллик бўлса дейди, қоронғиликни ёмон кўради. Дарҳақиқат, олам жамолини томоша қилишдан ҳам гузал нарсаси бормикин, унга хизмат қилишдан, уни тебратишдан, уни куйлашдан! Буни ҳис этмоқнинг ўзи бир олам бахт. Бу бахт эса тил, соз, овоз берган инсонга, ранг ва оҳанг деб!

Бу бўстонга шоирни ана шу бахт бошлаб келган мана сенга куй, чаман, мана сенга соз, замон керак бўлса деб! Мен ҳам унга дастёр тушдим, кўзим унинг жамолида қолди, меҳрим унинг камолида! Унинг дардида йиғлаб ўтган, уни оламга сўйлаб ўтган, уни садоқатли сарбозлардек қўрғаб ўтган, уни оловлардан олиб ўтган, чангини қоқиб оёққа қўйган, беназир куйга солган саҳифаларни варағладим, келган ва қалами қўйилган жойидан бошлаб кетдим мен ҳам уни, у буюк йўлни давом эттираётганлар сафида!

ШЕЪРИМИЗНИНГ ҲАБИБ ВА ҲАФИФ КАМОЛИ

«Топгай ширин сўзинг била ҳар бенаво наво!»

ҲАБИБИЙ

«Диёримсан!»

Батан — диёр, эл-юртни бу тахлит гўзал ва баланд завқ, муҳаббат ва эҳтиром билан куйга солган, уни бу тахлит ажиб ардоқлаган фарзандлар овози ва овозаси учмас, у овозлар ватани осмонида янгроқ қўнғироқдек мангу янграб туради! Хусусан бизнинг замонамизда, тенглик, биродарлик, дўстлик камол топган советлар тупроғида яралган ҳақиқий, самимий қалб садолари асти ўчмайди! Бундай қўшиқ ўзингникидай жаранглайди куйлаганингда! Хаёлингда юргувчи «Диёримсан» қўшиғи ана шундай — қаламидан ҳамиша ҳабиб ва ҳафиф қўшиқ томиб турган шэирники, домла Ҳабибий деб иззатланади бу ажиб шоир!

Шеъримизнинг мўйсафиди устоз Ҳабибий домла китобларини қўлга олар эканман, хаёлимдан шулар кечди. Зотан Ҳабибий домла буюк Муқимийдан Оғаҳий овозини олган, тирик Муқимийни ун уч йил тинглаган, 19 ёшида Фурқат қаламини олган, Аваз ва Завқийлар билан бир давр дардкаши ва дастёри бўлган шоири даврон! Унинг нафаси яқин ўтмишимиз нафасини келтиради, унинг ғазаллари яқин ўтмишимиз ғазалларини боғловчи ипак риштага ўхшайди. Ҳақиқатан ҳам шундай, у икки

давр шеъримизнинг кўприги. Утиб бўлмайдиган дарё йўқ, дейди донолар. У ана шу дарёни ўтиб келган, меросхўр шоир, ҳам давр дарёсидан ўта олган шоир, ҳам шеърият дарёсидан!

Шоирни жулдур чопон қишлоқдан-қишлоққа олиб ўтди, замондошлари турмушини ўз кўзи билан кўриб, уларнинг машқини, аҳволи-руҳияларини ўз қулоғи билан эшитди, ўзи туғилиб-ўсган Қўқон қишлоқ қаерга борса олдидан чиқаверди, гўё, Андижон мадрасасида ҳам, Қўқон мадрасаларида ҳам, Бўтақорада ҳам, ҳамма ерда хўроз бир қичқирарди, у чойхона, меҳмонхоналардан, карвонсаройлардан, дали-даштлардан тирик Муқимий, тирик Фурқатларни, Аваз ва Завқийларни эшитар, тинглар (албатта ҳофизлардан) фикрга чўмарди. Ёш Ҳабибий бу қўшиқларни тинглаб, авторларини кўргиси келар, лекин бунга ҳали журъат қилолмасди, ундан ташқари уларни қидириб топиш ҳам у вақтларда маҳол эди. Улар учрашмадилар, шогирд ё замондош бўлиб салом-алик ҳам қилишолмадилар, аммо уларнинг қўшиқлари учрашдилар, ҳофизлар созида, овозида, тараннумида «Эшвой» қўшиғи билан. У шу ном билан ўша даврда ҳам машҳур эди, гоҳ Навоий, гоҳ Муқимий ёки Фурқат ғазалларида. Ҳозир эса, сиз Ҳабибий ғазали билан тинглайсиз. Бу каби халқ ва классик куйлар кимларни бир-бирлари билан учратмаган. Агар эсингизда бўлса, бу куйда ўзбек санъатининг отахони Муҳитдин қори Муқимий ғазалини куйлаб донг ёйганиди!

Куйлар бўладик, халқ билан бирга юради, дардкаш ва самимий дўст бўлади, уни овутади, уни яйратади, унга далда бўлади, эш бўлади, балки шундан бу гўзал қўшиқнинг номи «Эшвой» ёки шу номли бастакор басталагандан шундайдир! Ҳар нечук бу қўшиқ ўзбек қўшиқлари орасида халқ билан асрлар оша эш бўлиб келаётган машҳур қўшиқлар сафида, умри боқий қўшиқ!

Унинг сўзлари — ғазаллари ҳам ўзига ўхшаган даврбон, шух, самимий бўлади! У халқ орзусини, завки-шавқини тошиб тараннум қилади!

Навоий бунда куйлади, Муқимий, сунг Фуркат, энди Ҳабибий бунга навбат олди. Бу ажаб эмас! Бу унинг ҳаққи эди!

Унинг китобига қўл тегизсанг жаранглагандай бўлади, худди бир соз сингари. Биз яқинда у кишининг зиёратларига бордик. Тағин ана шундай ҳис қилдим ўзимни, дастурхон атрофига ўтиришимиз билан кўзим янги чиққан китобларига тушдию қулоғим остида куй янгради, менинг китобни қўлимга олиб бир нафас жим қолганимни кўриб, мен билан у кишини кўргани борган ҳамроҳим худди ҳиссимни фаҳм этгандай «нима бўлди, қўшиқми қулоғингда» деди. Мен унга ялт этиб қарадим. Менга сўз бермай давом этди у: домла яхши куйлайдилар ҳам. У кишининг ажиб дўстлари бор Андижонда. Улфат, Махжур, Анисий тахаллусида ёзишади. Улар тупланган ер ғазал билан мусиқага тўлиб кетади!

Салкам саксон давоида турган бизнинг мўйсафид «туғри» дегандай кулиб қўйдилар-да, ҳалиги китобни қўлимдан олиб ёзиб бердилар. У менга тақдим этилган эди. Ёзув шундай маънида эди: «Биз ҳаммамиз ҳам халқ дастуримиз. Модомики, шундай экан, унинг қалбига қалам ҳам, соз ҳам битта йўлдан—самимий йўлдан кириб боради! Шунинг учун шоир бўлсак ҳам, ҳофиз бўлсак ҳам ажабмас!».

Мен бу гапларни кўрдиму, қулоғимда унинг китоб бўлибгинамас, қўшиқ бўлиб халқ орасига кириб келган қўшиқлари, яллалари янгради тағин.

Мен китобни варағлашда давом этаман. Қаранг, қўшиқни, «Теримчи қизлар» деб аталади у. Коммуна Ёсмонловамас, ҳаёлимда домла Ҳабибийнинг ўзлари кулиб куйлаб кириб келардилар теримчилар орасига—

далага, алқаб, теримчи қизларни. Қўшиқ, дарҳақиқат, музикасиз юрмайди ҳеч. Катта ашула эсингиздадир, кейинги йиллари кам айтиладиган бўлиб қолди, менимча, янглиш унутилляпти у, қанчадан-қанча ажойиб ҳофизларни майдонга келтирган у, Ҳамроқул қори, Беркинбой Файзиев, Акбар қориларни, қолаверса, Фарғонада Лутфихоним каби беназир санъат усталарини халқ бағрига олиб кирган ашула бу! Бу ашула катта халқ маъракаларида, халқ қурилишларида меҳнат аҳиллари билан беллашган, улар белига қувват, қалбига қўр ва ғайрат бўлган! Қаранг, қандай сўлим янграйди, у!

Қўшиқларимиз нақадар ранг-баранг! Ҳозирги гўзал, ажойиб, замонавий қўшиқларимиз ҳам ўз тараққиёти билан ана шулардан миннатдор. Булар ана шу юксак музика санъатимизнинг илдизларидир. Биз қўшиқни ҳам, ашулани ҳам, яллани ҳам қўшиқ деб ўрганиб кетганмиз. Аслида қўшиқ—термалардан, ялла—яллавлонлардан, ашула эса, мана шундай патнисаки тароналардан иборат бўлган. Буларнинг ҳар бирининг ўз вақти, ўз жойи, ўз маъракаси бўлган. Бу маданиятимиз бойликлари ҳам мана шунақа серзавқ кексаларимиз ҳаёли ё илҳомида бизгача етиб келган, халқ мулки бўлиб сақланган. Домла Ҳабибийнинг ҳозир Ортиқхўжа ака билан Ориф Алимақсумовлар томонидан ижро этилган «Келдим» радибли ғазали ҳам ана шундай катта халқ маъракаларини—қурилишларини обод этган ғазал—катта ашуладир!

Қўшиғимизнинг бу турларида ҳам шеъримизнинг сара сатрлари шуҳрат топган, шеъримизнинг бурдини кеткизгувчи баъзи сийқа, замонамизга келишмаган, бадий ва ғоявий жиҳатдан арзимас ёзмалар умри қисқа бўлади, улар тўкилиб қолаверади, саралари қолади халқ қулоғида, тилида, дилида! Айни кунда қўшиғи-

мизнинг иқтидорли муаллифлари купаймоқда. Ҳабибий домланинг издошлари, шогирдлари ҳам воқеълигимизнинг актив иштирокчилари бўлиб майдонга келмоқдалар!

Мен ҳали, китобни олишим билан соз янграгандай бўлди қулогимда, дедим. Буни мен тағин бир нарса билан исботламоқчиман. Шеъримизнинг тури, шакли кўп. Аммо унинг ҳаммасини маҳорат билан эгаллаган шоир кам. Хусусан классик адабиётимизнинг буюк Навоий такомиллаштирган шакллари камдан-кам қалам соҳибларида учрайди. Улар аввал ғоятда мураккаб, аммо уни билган киши учун жуда катта шеърӣй юксаклик бахш этади. Бу шакллар таркиби фақат мусиқадан, создан, куйдан яралгандир. Ана шу таркибдаги ғазаллар Ҳабибий домлани шундай ҳурмат ва эҳтиромга сазовор қилдилар. Бу таркибдаги мисралар ҳақиқатан ҳам уйинга тушиб туради уқиганингизда, бастакорлар нотасига эса қалдирғочлардай қўнишади.

«Ажойиб этди улўғ истагимни ҳал қаламим
Ёнимда ҳамнафасим эрди ҳар маҳал қаламим».

Ёки:

«Эй шавкати зўр олиму деҳқон азаматлар,
Арбоби ҳунар, анг улўғ инсон азаматлар».

Ёки:

«Сабо, келтир хабар қишлоқларимдан,
Безалган гулшанимдан, боғларимдан».

Ёки:

«Бир кўрсатиб ғамза билан дийдор, ўзинг.
Лутфу қарам қилдинг кулиб изҳор, ўзинг».

Ёки:

Яна кулбам сари ул қомати зебо келса,
Етар эрди бошим осмонга ҳамона келса».

Ёки:

«Озода, гузал ўлкам, ҳурматли диёримсан,
Кўп заҳмат ила топган бахтимсану, боримсан».

Ёки:

«Менинг дил навозим, нигорим келур,
Сўзи шахди шакар нигорим келур».

Ёки:

«Ҳамма бахтиёр эркин,
На ажаб гўзал замона!

Ёки:

Ҳамма дилда бир муҳаббат,
Ҳамма тилда шўх тарона!»

Бу бир саккиз мисол холос. Қитобни охиригача ва-
рағласангиз бу турдан 41 ини кўрасиз, киноя, лутф, ба-
дий воситаларни эса, қўяверасиз, улар дардингизни
олади. Назаримда, бу сатрлар куйи ҳам қулоғингизда,
тингланг-а, бир-биридан сулим, бир-биридан баланд
ва бир-биридан тамомила бошқа ажойиб санъат!

Бу машқлармас, бу ҳақиқий санъат асарлари. Шоир-
нинг машқлари 60 йил бундан муқаддам мадрасаларда
утган. Аммо ўша йилларда ҳам унинг ғазаллари пишиқ,
муסיқавий, созбоп эди, мадрасаларданоқ учиб чиқиб ке-
тар эди қанот кокиб. Ҳабибий домланинг 1914 йили ёз-
ган ана шундай ғазаллари ҳамон учиб юрипти.

Бормикин оламда сендек дилкашу ҳушёр ёр,
Риштаи жон зулфинг ичра бўлгали ҳуштор тор.
Арзи ҳолингни Ҳабибий ёздим ашъорим билан,
Қилма ноз айлаб қўлингга тегса бу ашъор ор.

Унинг тағин бир шеърига қулоқ солинг. Шоир 1919
йили босмачилар дастидан бошпанасиз қолади, дарба-
дарликда Бўтақора қишлоғида тўхтайди. Бундан хабар
топган ва гойибона уни билиб эъзозлаб юрган шоир
Сайфий меҳмон бўлишни истаб мактуб юборади. Ки-
шига қуринишга усти-бошидан номус қилган шоир шун-
дай жавоб қилади:

Зоҳирда агарчи навжувонман,
Ботинда вале, қади камонман.

Эй, яхшилар, айлай арзим изҳор,
Бечора ғарибу нотававонман.
Қошингга боролмай энди, Сайфий,
Узр айткали лолу безабонман.
Қуй, йўқлама, мен каби ёмонни,
Бир эски ямоғу кир чопонман.

Мана бугун домланинг тилида замонаси:

Меҳнатларимиз ҳосили роҳат, мана энди,
Кўрдингиз, улуғ бахту саодат, мана энди,
Умр ичра Ҳабибийда ҳаловат, мана энди,
Юзларга кининг соғу саломат, мана энди,
Эй, бир-бирига ёру кадрдон, отахонлар,
Йўқ, сизда ғаму ҳасрату армон, отахонлар!

Домла Ҳабибий ҳозирги аруз шеъримизнинг камоли, сеvimли халқ шоиримиз Собир Абдулла, ажойиб Қўқон шоири, ўткур таъб Чархийлар қатори ўзига хос мактаб очган Навоийхон, Бедилхон шоир, бугунги шеъримизнинг табаррук мўйсафиди. Унинг қўшиқлари ҳар кун уйингизда азиз меҳмон.

Мен унинг санъатини ва табиатини тағин бир ажойиб санъаткор табиатига ўхшатаман!..

Яқин ўтмишимиз санойи нафиси, бадиёти саҳифалари кўп билимдонлар исм-шарифлари билан тулиқ. Шеъримиз силсиласининг сўнгги вакили ва давомчисининг муборақ қалами кўзимиз устида! Ана шу зарварақ саҳифалардан бирида машҳур «Энди сандек», «То ўзгани» каби беқиёс қўшиқларнинг эгаси Макайлик ҳофиз Макай замонасининг энг тузук санъат асарларини ҳаммадан бурун пайқагувчи ва бунинг адоларидан «бойгаза» йиғиб юргувчи ринд табиатли киши бўлган экан. Айтишларича, унингдек диди баланд, табиат шайтоси, нафис куйловчи ўткир нафас ҳофиз қам оулган. Зеро парий, «баёт» бастакори Юсуфий, бедазир соҳада кўр-рали ҳофиз, Худойберди устозлар ҳам унга ҳаётда кўрмат қилар эканлар, у «бойгаза» деб кўнглини аниқта

бир ажиб асар пайдо бўлганидан далолат дердилар. Дарҳақиқат, шундай бўлгувчи эди. Ҳамфикр ва ҳамдарди Муқимий, Фурқат, Завқий, Зорий, Мадумар ҳофиз, Парзинчаларнинг айтганларигача териб юргувчи ажойиб киши эди. Уни кўрган-билганлар, унинг суҳбатида бўлганлар асримизгача кириб келган Муқимий, Фурқат, Завқийларни тагин ҳам яқинлаштирадилар бизга, Муҳаммад Аминхўжа ибн Мирзахўжа чил чор солаги, яъни 44 ёшлардаги, сиях реш (қорасоқол), сафид чехра (оқ чехра), пайқаб сўйлайдиган киши эди, дейди Макай. Фурқатнинг ҳатто ширин тилини ҳам эсидан чиқармайди. Ана шундай гапларнинг бирида — Фурқат яхши танбур чертқувчи, ҳиссиёт билан куйлагувчи эди, агарчандки, катта шоир бўлмаганида, балки, катта ҳофиз бўлиб кетар эди, дейилади. Бу гапга шак келтириб бўлмас. Чунки, шоир — дастлаб машшоқ (лоақал қалбан машшоқ) хонандадир. Бусиз шеър — манзума манзума бўлмас, қуруқ сўзлар маржонигинадир. Зотан шеър-ғазал мусиқа билан тирикдир! Етук ҳофизларнинг ажиб куйлар ва устоз шоирларнинг ажиб қушиқлар соҳиби бўлишлари ажабмас.

САНЪАТКОРНИНГ СОМОН ЙЎЛИ

Камалакни ҳам сомон йўли дейишади. Аммо сомон йўли умас. Сомон йўли самовотнинг ниҳоятда беғубор тунида беҳисоб юлдузлар жилвасидан тушалган сутдай ойдин йўл. Бу йўлни баъзан мураккаб фан ё санъат заҳматкашларининг оғир йўлларига ҳам муқояса қиладилар. Мен айни замонда сўнггисини кўзда тутаман, албатта. Санъаткор йўлининг машаққатлилигини санъаткорнинг ўзи ёки санъатни тушунган, унинг қадрига етган ўз касби-мутахассислигини иззат қилгангина (қандай мутахассисликда бўлишидан мустасно) билади! Қай бир йили Нью-Йоркда Эйзенштейннинг бўш вақтларида ёки баъзи фильмларга режиссёрлик қилган вақтда сценарийлар четларига чизган суратларини йиғиб виставка ташкил этадилар. Бу катта шов-шувга сабаб бўлади, уни кўргани келган жуда катта, машҳур rassomлар ҳам бу ажойиб санъаткорнинг қобилияти, маҳоратига ҳайрон қоладилар, бир санъаткор кўргазма альбомига шундай деб ёзади: «Эйзенштейн буюк кинорежиссёр бўлмаганида буюк rassom бўлар эди»... Санъаткор сўзининг ҳақиқий маъниси ҳам мана шунда! Санъат ва санъаткорнинг қадри баланд кўтарилган мамлакат ана шундай санъат усталари билан, буюк кишилари

билан фахр қилади, камолга еткуради, шаънини кутаради. Давлатнинг, халқнинг, партиянинг эътиборини қозонган санъаткор ана шу тахлитдаги кўп қиррали санъаткордир. Ўзбек совет сахна санъатининг оғаси Ўйғур, сахна санъатимизнинг валломати Аббор ана шундай санъаткорлар тоифасидандир. Бу Ўйғур мактаби, бу мактабни кўплар битирган, бу мактабдан кўплар чиқиб танилган, санъат бешигини тебратган! Ана шундай фидойи санъаткорлардан тагин бири Иттифоқ Халқ артистлари сафидан жой олди ва ҳақли жой олди! У оға мактабидек оғир, қаттиқ ва ажойиб сомон йўлини ўтиб келди бу шараф сафига, у Иисон илми тадқиқотидан имтиҳон берди ва юксак баҳоланди, у Шофрикондан Москвагача, Нозимдан Навоийгача Сомон йўлини босиб ўтди!

Виктор Шкловский Навоий ҳайкаллаштирилиб қўйилган деган фикрни баён этган эди дастлабки Москва кўриги ва муҳокамасида. Аммо бу вақтда бизнинг санъаткоримиз бундай танқидий мулоҳазалар давридан ўтган, балоғатга етган, буюк Алишер образининг ўзи ҳимоя қилар даражага етган даврдайди. Виктор Шкловский буюк Горький замондоши ва кўпини кўрган, билимдон адиб, у Навоийни биларди. Аммо шу муҳокамада ўтирган бошқа бир адибнинг жавоби ғалаги таассурот қолдирган эди муҳокама қатнашчиларида. Яъни у ҳурматли Виктор Борисовичга қараб «кечирасиз Виктор Борисович, Навоийни билмаслигингиз мумкин эмас, аммо унинг ҳозирги экранда кўрсатган ниҳоятда оғир даврини яхши биласизми?» деди. «Биламан» деди. «Мавқеини-чи?».. Бунга Виктор Борисович ўйлаб қолди ва фикрининг жуда ҳам қатъий эмаслигини айтди илжайиб. Бу энди муҳокамани енгиллаштирди. Чунки, катта адибнинг фикри фильмнинг тақдирига таъсир кўрсатиши бежиз эмасиди. Мусоҳаба бошлаган адиб асарнинг,

хусусан Навоийнинг санъатимизда воқеа эканлиги ҳақида узоқ сўзлайди, унинг йўналишида уйдирма ҳам, идеаллаштириш ҳам йўқлигини исбот қилади. Дарҳақиқат, донишманд адиб баҳолашга шошилган эди. Мана у йиғирма икки йилдирки, жаҳон маданияти жамоатчилиги эътиборини тортиб келади. Унинг Давлат мукофоти лауреатига сазовор этилиши эса, уни асрларга обид қилиб қолдирди. Бу зукко санъаткорнинг Ҳамза театри саҳнасида Аброр Ҳидоят, Олим Ҳўжаевлар яратган Навоий образи қаторига қўйган муносиб ҳайкали эди.

Букун биз буюк Алишер қиёфасини шундай, овози ҳам, ғазал иншоси, қироати, такрори ҳам шундай деб биламиз, қулогимизда ё назаримизда ҳозирча бошқа бирон санъаткор талқини алмашганича йўқ (СССР Халқ артисти Олим Ҳўжаев Навоийси бундан мустасно). Зотан Навоий мавзуида ҳали бошқа санъат асари ҳам майдонга келгани йўқдир.

Навоий образига мурожаат қилиш ё уни баҳолашда яна бир муҳим масалани эътибордан проқ тутиш гуноҳ. Бу мураккаб ва оғир санъат асари устида иш кўрган санъаткор кимлар, қандай кишилар муҳитида бўлди, яшади? Султон Ҳусайн Бойқаро, ғоят ўткир ақл эгаси вазир Мажиддин... Яъни, катта, етук кино санъаткори Асад Исмаилов, тенгсиз, забардаст саҳна санъаткори Обид Жалилов билан бир саҳнада, кино тили билан айтганда бир объектда яшади, иш кўрди, ҳаракат қилди ўша давр ва ўша муҳитда ёш, зийрак, эндигина Тезгузардан келган, ҳали театр саҳнаси ҳавосини жуда ҳам сингдириб улгурмаган, аммо нафосат ва назокатда кўплардан ўтиб кетган санъаткор! Таъбирда янглишмаслик кўп қутлуг нарсаси! Ёш ва ҳали катта санъат қозонида қайнамаган фавқуллодда иқтидор эгасининг ана шундай етук санъат муҳитига бирдан ту-